

Ու Եւլայի ձեռն խաղերուն հանդիսատեսն,
կամ սորվէի գէթ ձեռն կհանքն մի քանի բան:

Եւ կ'ուզէի տեսնել կենանքի նոր նոր ձեռք,
Ամբաստան մէջ խուզարկել միշտ զաղտնիքներ
Բայց քանի որ սաւառնելու շուքիմ թեկ
Ինչպէս կրնամ ձեզ ուղեկցել, ես չեմ գիտեր:

Մարիս Թըռիչն ուրեմն ընկեր Եւլայ ձեռք.
Ու երբոր մերթ զիջերները ձեռն մօտ ճակտին
Վարստական զաղափարներն իմ ծարաւի,
Ինծի լուրեր հաղորդեցէ՛ք հետունքներն:

ՄԵՆԱՐԱՆԻՍ ՄԷՉ

Մէրը նորէն կու գայ տանջել զիս այսօր...
Մենարանըս Գողգոթայ մ'է մահաբոյր,
Ուր կը խաչեն զիս գրգիռներս անպարտի,
Ձրկուններու մղծաւանջով մ'աւաւոր:

Եւ ես, ի զո՛ւր, կամքի ճիգով մ'անսովոր,
Երբ կը փորձեմ ըստդձե՛ն վիճ մը անդուր,
Եւ հոն գտնել բոլոր իզմներս լուսաթոյր,
Պայքարումէն կը շըրդդի կամքս անգոր:

Տաղտաղելով յար յոյգերով անհանդարտ,
Մինչ կը ջանամ աճիւնացնել կիրքն հոգոյս,
Կը գողգոթեն կեանքիս հիմերն անհաստատ:

Կու լա՛յ հոգիս, և զիջերներն՝ միջնէ՛ւ լոյս՝
Կը հաւածեն զիս խորհուրդներս անբաղին,
Ու կը քանդեն Յոյսի խորանն իմ սրտին:

ԵՂԻԱ ՄԵԼԷՔԵԱՆ

Հ. ԱՐՄԵՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

Հանճար՝ յոյն և լատին դասականներն
րով սնած. լեզուն քնարագոռ, մտքերը
ամպրորտ, սաւառնումը բարձրաբերձ:

Հրեշտակը որ Անմահին անկանջին կը
գեղգեղէ հայկեան յաղթանակի յաւէժ
բերկրայի նուագը, բանաստեղծը անոր
ոսկի ջնարը կը խնդրէ, որ կարող ըլլայ
երգելու իր « Հայկի դիւցազն »:

Կ'ուրուագրեմ ամէն մէկ դրուագները
այդ դիւցազնագրութեան:

Ա. Դրուագ. — Այն որ իր հոգետա-
ւիդ քնարով կ'երգէ մեր հաւատքին և ա-
զատութեան տիրազուլի դիւցազ հայրը,
բանաստեղծ Բագրատունին կ'աղերսէ որ
այդ հրեշտակը գայ շարժէ իր մատուռնե-
րը որ կարենայ երգել փառքը Հայոց հօր:
Հրեշտակը երկնից դռնէն կը սաւառնի
դէպ ի Հարը, կը դիմէ հոն՝ Հայաստանի
դիւցազին վահանի պատրուակը բանալու,
ոսկիկմբէ ահեղ պղինձը որոտալուն, ամ-
պարիշտները անարեկած, պիտի սարսիւն և
դղրդին: Բարձեալը՝ հրեշտակին կը պա-
տուիրէ, որ Հայկաշէն պատգամ տանի,
ըսէ Հայոց սիրելի հօր որ վրէժխնդիր ըլ-
լայ, « փութա՛նոցի յոր մեքս եղաք զործ
քաջութեան ի սիրտ նորա »...

Մոկաց լեռները կ'աւետեն առաւօտեան
ժպիտն անոյշ, Հայոց հրեշտակը կը թռչի
Հայկայ վրանը, ու դիւցազը մարտի կը
մղէ. անոր կ'իմացնէ, որ ձեռք ծալլած
Աստուծոյ միայն պէտք չէ ապաւինիլ,
այլ պէտք է դիմադրել և պատերազմիլ:

Հայկ և հայկազունը կը փութան, պա-
տերազմի կը պատրաստուին: Ծոփաց զա-
ւառը և թզնունիք եռ ու գեռ գործի մէջ
են: Կը լսուին դարբնոցներուն կոփու-
թառանջը գոռ: Ձուլուած կոփուած են
սուսերն, տէգ և նիգալ, կապարճ, զրահ,
պէսպէս զէնքեր, այդ ամենը կը մթերեն
Հայկաշէնի նկուղաց մէջ:

Հայկաշէնի մէջ է Հայկայ դաստակեր-
տը, զինարանը, երիվարաց ասպաստանը
և ամբարանոցը պատերազմի բիւր գործի-
ներու: Այն ունի պարիսպ շուրջանակի,
ամուր մարտկոց, մահաբաժաններ, խորա-
նահար բանակներ. հոն քաջարի զինուոր-
ներ պատերազմի փորձեր կ'ընեն: Աւա-
նին բարձունքը կը տեսնուի դիւցազին
պերճ սարաւոյթը, ներսը սալալատակի, և
սիւնազարդ կենայ դահլիճ, ուր կայ Հա-
յոց հօր մարմարեայ անպաճոյճ գահը,
իսկ դուռը գաւիթ մը և բուրաստան:
Եւ ահա սրահի սիննէն, արծաթի բառնա-
լիքով կախուած՝ Հայկ դիւցազն վահանը
զարնուելով կը հնչէ. և ամէն կողմէն ա-
նոր որոտը լսուելուն, բազմութիւնը կը

դղրդի, կու գայ մը հաւաքուի մայրենի յարկին մէջ, Հայկ աւագանիին գլուխը կը բազմի, և կ'իմացնէ որ պէտք է խորտակել Բէլը՝ որ կը վրդովէ տիեզերական խաղաղութիւնը: Նոյնպէս դիւցազին որդին Արմենակ՝ պատերազմի հրուէր կը կարգաւ և Հայկաջէնի տաճարը կը հնչէ կը գոռայ. « Ի պատերազմ »: Հայոց հայրը կը խայտայ, լսելով որ ի բաց առեալ փառասէր վատամը, միւսները բոլորանուէր՝ պատրաստ են մէկ սիրտ և մէկ հոգի պատերազմի և վրէժխնդրութեան: Դիւցազը խրախուսուած, երկնքի ուժը կը խնդրէ որ լաւ պատերազմի, իր փոթը չէ մեռնիլն ու նահատակուիլը: ան աստուածային վրէժխնդրութեամբ վառուած, կը գոռայ, « Թէ անկցի ազատութիւն, թող ճմլեսցէ զիս ընդ իւրեւ »: Եւ Հայաստանի ամէն մէկ կողմը սուրհանդակներ կը թռչին, և ամէն հայկազուն՝ պատերազմի կը պատրաստուի:

Տեսարանը կը փոխուի. Նոյեան կառքը քառահոլով կը քաշուի խայտաբղէտ ինձերէ. նահապետին հետն է Մանիտոն՝ Աստղիկին եղբայրը, Նոյէմզար գանոնք ծնած է ջրհեղեղէն վերջը Մասիսէն Նախիջևան իջած ատեն: Երկուքն ալ կը սիրեն կուսակրօն կեանքը, Աստղիկի կը վիճակուի Ալին, Մանիտոն կ'ըլլայ երկնից պաշտօնեայ: Կը տեսնուի ծերունի հայրն թորգոմ՝ սարդենիով արտախուրուած, Մանիտոնի և Նոյայ մէջ նստած կը ասնծէ գազանները: Ասորը Հայկաջէն կ'երթան, կը բազմին կճեայ բազմոցներու վրայ: Խանդակարօտ խօսակցութենէ վերջ, դարաստանի մը մէջ կը կատարեն զուարթաւորած ճաշ մը, փող ու քնար ի կարգին են: Խրախնայն վերջ, նաւասարդի տօնին կը պատրաստուին: Կը հնչեն փողերն, աշխարհախումբ հայկազունք՝ զինուած զարդարուած, ճամբայ կ'իյնան: Գունդ որ դափնեպսակ զինուորներ կը չունեն. աւագորները ձի հեծած է. յետոյ հարիւր կոյս աղջիկ հարսանեկան զգեստով, վերջը գունդ մը հարուստ օրիորդներ

պայծառագեղ՝ բռնած դահամունք և խայրեաց վրայ զոյգ մը ձինաթոյր աղանձի: Կ'երթան Արուսեակ և Հայկանոյշ և դաս դաս ազատագունդ փեսացու պատանեակներ, որդիք և թոռները Հայկ դիւցազին: Կը տեսնուին Նոյ նահապետ՝ քահանան և Հայկ. դարձեալ օրիորդներ, տիկիւններ, սակայն ասորն կ'երթան հովանաւոր դեսպակներով, յետոյ այրուծիբերու խումբեր, արտախուրուած թաւ ոստով: Եւ ամէն գունդ, ամբոխակոյտ, կ'երգեն, կը նուագեն փոխն ի փոխ, և կ'երթան դէպ ի նազուկայ ծովակին գեղցիկ մարգագետինը, սիգաւէտ տեղ մը՝ խորան կը բարձրացնեն և թաւ ոստով վարդի, մրտի, և ձիթենիի ցանկապատեր կը քաշեն, ամէն անկիւն ուղիներ պերճագեղ, հովանաւոր, որոց ներքեւ կը բլիսն քառավտակ ջինջ աղբիւրներ: Սեզանին չորս բոլորը հեծեալները կը պատեն, կազմելով շրջանակ մը մեծ, որուն կեդրոնը հետեակները կը կենան, և կը շրջապատեն իրենց մէջ մէկ կողմը պատանիներուն խումբը, միւս կողմը հարանցու գեղցկանազ օրիորդներ: Եւ բազմին չորս անկիւններ կը բլրեն Մանիտոն, Նոյ, Հայկ, թորգոմ: Քահանայն աչք և բազուկ դէպ ի երկինք բարձրացուցած, կ'աղօթէր որ բարձեալն Աստուած, կարօտեալներուն նուէր տայ և օրիորդներուն փեսաներ: Եւ ահա երկու երկու ամօթագեղ օրիորդներ, իրենց խայրիքն խորանին վրայ դնելով, ետ կը դառնան: Եւ հայրն Հայոց, ձեռուները շարժելով կը խօսի « Կոյսն իմ Հայկանոյշ՝ կու տամ փառնակեան Հրամային, և Արուսեակ Զարեհեանն՝ քաջակրթով որդւոյս խոռայ »: Այս խօսքին վրայ, սօսափուն մ'ընթացաւ ամբոխին մէջ: Մասեաց գահէն Արարիչը շարժելով իր գլուխն ահեղ, դողացուց Արարտեան, Մովսէս, Կորդուաց լեռներն և անդունդները բզնունի, զերդ կոնք մը ջուր տատանեցան: Կը սկսէր հարսնութեան տարփատենչիկ հանդէսը մեծ, մեղմաբայլ պարկեշտ նազուկ սուրբ սեղանին կը մատչին խոռ Հայկանոյշ, Հրամայ Արուսեակ և այլ զոյգ զոյգ ուխ-

տանուէր օրիորդներ, սիրուհիներ և ընկալուչ պարմաններ.

« Կուսածաղիկ այտից վարդը 'ւարտեւանունը տան լուռ զայտն,

Աւետիս սեւորն սիրոյ և անմեկին մըտերմութեան

Անբիծը հոգի և մարմին տարփատենչիկ գեղեցկութիւնը.

Ձորս և աջ 'ի յաջ յեռեալ սուրբ հայրապետն և քահանայն,

Եւ զուշ իւրեանց 'ի ճակատսն ամբարձեալ մեղմ մոմընջօք

Յանուշակ 'ի կոյս սըրտից և կոյս մարմնոց սէր նորախայծ

Յայնմհետէ հոգի և միտք, սիրտ եւ մարմին ձուլեան 'ի մի »:

Կը թոչի Դրախտէն Աստղիկ ամուսնութեան վեհ խնամապետն, ամպերէն կը հասնի վարդ կը տեղայ, հարսերուն գլուխն կը զարդարէ ծիրաներփեան պսակներով. և նոյն ատեն կոյսերն երկինք կը թըռցնեն աղանձներ: Քեռայն սուրբ հանդիսին կոյս ամուսնին պատկանուէր թեւ ի թեւ սիրտ ի թունդ կ'ողջագութունն ծնողաց հետ՝ և բազմամբոխը կը ըսկըսի հարսանեկան ճաշը մեծ. օրիորդներ, պատանիներ կը կարգաւեն դէմ առ դէմ. մերթ ճօճելով կը դիմեն ու կը պարեն նարմանագուլ՝ զայն տեսնելով ալեւորներն կը նկատեն յոյսը ազգին, կ'երազեն մանկութիւնին.

« Ի դառնալ ական տուրնջեան յերկնից ի մեր բոլորագունդ,

Ալիք պատկառելիք, տիկնայք ի նաւ՞ընդ դիւցազին,

Ձոյք նոցին և այլ ժողովք 'ի կուրս 'ի լաստըս կուտակեալք,

Ձուարթալիքք երաժըշտօք շողան յալիս ջուրց մրկանանց

Յապակեղէն ծովակին բըլբուլք մայրօք հովանացեալ...:

Իսկ անդուստ պարմանիք և պատուիակք զուարթածաղիկք,

Կոյս օրիորդք և աղջկունք շուշանափայլք վարդափթիթք,

Մէն մի դաս մեկուսի առ ի միմեանց համեստ աչաց,

Ջառոյգ ըզգեղսրն հոլանեալ, զանմեղութիւն սփածեալ զանձամբք

Յոսկեղինիկ անդ դարու թորգոմական ազին ծնընդոց,

Մըրիորճ հարեալ ի լոգարանս ականա կիտ պարզեալ աղբերց.

Եւ 'ի ձիգս ոսկի ծըղեաց և 'ի շողշող բարձից դոփին՝

Չոսկեթել խոպուպ հերաց ջրաթուրմ սրփոեալ զպայծառ ուսովք՝

Թիինդս առեալ կայտունն ընդ ուխտ, եռանգեռան 'ի վեր 'ի վայր,

Խաղս առնելով պէսպէս ջուրց, ցանեւ ըզմիմեամբք առատ վըտակ,

Եւ գիրեարս 'ի մակուկաց մըղել յանդունդս յալեաց ճողփին »:

Եւ կը հասնի բելեան Բար պատգամարբը հայկեան գնդին. կ'իմացնէ որ Հայկ դիւցազն եթէ Բելայ խոնարհի, կը վայլէ բարութիւնները տիտանեան ինքնակալին. յիշել կու տայ, որ Հայկանուշ կին կ'ըլլայ իր դիւցազին. Հայկ կ'իմացնէ պատերազմի պատրաստ ըլլալ՝ եթէ Բէլ չի թողուր որ Արարատ անդորրազին մնայ: Պատերազմը կ'ընտրեն և պատերազմի պատրաստ կ'ըլլան. և միայն Վստամ վատ դարանեւրով կը նենգէ:

Բ. — Առաւօտ է վարդակարմիր, հովին իր դաւարը կը կրէ, կը բնչեն մատակ զուարակներն և հորթիկներն, ու գառնուկները և այծեր կը փափաքին մօր կաթին. տարօրինակ թնդիւններով կը թրթռայ վահանը Հայկին, մարտիկներն իւրաքանչիւրն ալ կը հագուին, կը զինուին: Սպայակոյտ բանակն հայկեան անգէտ բախտին կը ճեպէ, մինչև որ կը հասնին Փոռոզ լեռան ստորոտը, յառաջապահ գիւնուորները կու նշմարեն հարաւէն փոշի, և գէնքերու փայլումը:

Հայկ անխոռով՝ հրաման կու տայ պատերազմի, աղաղակ կը բարձրանայ, թէ

հասած է Կաղմոս, եկած է Կաղմոս: Վստամ շուտով կը փութայ, և Կաղմոսի բանակին մէջ կը գտնէ Հայկէն խեղճալ անհարազատ հայեր: Տիրտանեան դիզաւ զին Բիրասապը՝ Հայկէն կը վախնար:

« Զարբանեակ իւր ըզմանուկ Սատանայի կոչէր առ իւր:

« Երթ 'ի խոր սանդարամետս առ ան- ղընդոց պետ զօրութեանց,

Ազդ արա, յանտովոր Բիրասապ յերկիւզ կայ պաշարեալ

Ի դերև յաջէն Հայկայ բոլոր ջանիցն ե- լանելոյ »:

Պատգամը կը հասնի տարտարոսի գոռ գետին. սաղայէլի ծերակոյտն ճամբայ կ'ելլէ՝ Գոռոզ լեռանց հրաբխային բերանն երէն. Արուսեակ բանասարկու և ստամբակ հրեշտակապետ, կը բազմի քարաժեռ լե- ռան գլուխը բարձրակատար, ճակատն երկինք տնկած խրոխտ եղջիւրներով, ու տուրներն դէպ ի երկրիս վիհն խորափիտ երկնցուցած, աշուրները և երեսը զգալի- օրէն դարձուցած Բզնունեաց կապոյտ ծո- վին, իրեն շուրջ կը բոլորէ սարերուն վրայ նստած սատանները. մեղմ ձայնով կը բողբոջ ամենակալ Աստուծոյ դէմ. կ'ը- սէ, բաւ է իրեն երկինքն, գոնէ դժոխք ա- զատ ֆնայ. աջակողմն հաւա կը տեսնուի բանակը Բել դիւցազին: Պէտք է անոր և բանակին շուտով հասնիլ օգնութեան. կորսուի Աստուածն երկնից ու ապրին դժ- ժոխայինները: Նզով Հայկին, և օրհնու- թիւն Բելայ գլխին. Բել արիւնով պի- տի լուայ երկիրը ու մենք այդ վրէժէն պիտի զգանք հոտ ու ճենճեր, անոյշ բու- բումն անմահութեան:

Վերը երկինք կը գումարուին հրեշտակ- ներու ակմբահոյլ դաս առ դաս ազա- տորեար նախարարներ, նահապետներ: Աստուծոյ խօսելուն լռեց երկինք երկիր և ծով:

« Միւսանգամ իմ զօրութիւնք, ղըժոխք 'ի վսեր գան ընդ երկնից:

Ըզմեծամեծս իմ տեսցեն սանդարապետք դարձեալ և դուք:

Ձեն զանխուլ զոր նիւթեն անդընդեհպետն ինձ հակառակ

Ձի որ Հայկայ ինչ դիմամարտ, է նա և ինձ պատերազմող »:

Պետք Հայոց իմ ընտրելոց, երթ դու 'ի վեհ տեսչութիւնդ:

Առեալ 'ի զլուխըն նոցա հովանի մեծ զիմ լայն ասպար:

Եւ անդունդ թէ ղըրդեսցին ազդ զօրու- թեանց տաշիր երկնից »:

Անմահն Աստուած՝ աղամանդէ գահին վրայէն ոտքի ելաւ. գմբէթը երկնից սա- սանեցաւ, ղըրդեցաւ ոտքին տակ պատու- անդանը աշխարհիս, ու Անոր երեսին բարկութեանն, բոյն աստեղաց դողալով փախան. ինքն իր վրայ երդուաւ, որ ար- դարին ամէն ատեն պիտի հասնի օգնու- թեան:

Հայկազուն և բեիան գոռ բանակներն իրար մօտ են. Վստամ կ'ուզէ քաջա- գործ և առաջին դիւցազն ըլլալ, կը յար- ձակի նախամարտիկ գնդերուն վրայ. Վըս- տամին որդին Արբակ՝ զարին մրուան՝ նետահար կը տապալէ, երբ անիկայ բե- ռանաց կը պոռար, Արբակին նետը կը հասնի ու կը թափէ շարքը ակռաներուն ահագին իրանն իյնալուն՝ կու տատանի լաստը: Զօրքին կէսը շուր կ'իյնան, և կէսն ալ հազիւ լաստին վրայ կրնան կայնիլ: Մեծ կ'ըլլայ յաղթանակն ինք- նահրաման հայ գնդին:

Գ. — Մինչդեռ Հայկ կը մտածէր թէ ինչպէս Վստամը վարձատրէ, ան իրեննե- բովն խրոխտապանձ վրանը կը մտնէ:

Արագած լեռան ոտքն՝ բժշկապետն Բաւոն հրաման առաւ վիրաւորները դար- մանելուն: Առաջին յաղթանակը սկսածն բամբուռահարել, և Հայկանոյշ կը նուագէ իր փողակրեայ քնարով:

« Զժիրգոմայ վտակն և եթ տեսեր, Բա- բէլ, և սոսկացար,

Կարկեցան քաջացըդ գոռք, դարձան դո- փել երկվարացդ:

Ձիւնչ ապա՝ յորժամ տեսցեն աչք քո
զյորժանըս բռնութեան
Յաղթաջուր գոչող ալեացն Արածանայ և
Երասխայայ...
Գերեզման եկիր խընդրել 'ի հովասուն
Մասեաց լերինս...

Մանկունք Հայկայ դոփեցէք այսօր 'ի
պար, վաղիւ ի մարտ »...

Անդին վստամ պղտոր մտքով՝ կ'ուզէ
գործել, և կը խօսի.

« Ո՛չ լաւ իցեն ապաքէն քաջին բեկայ
գոռ յաղթանակք.

Քան զմանկաւոր նենգութիւնս թորգո-
մեան բռնակալիս...

Յետ այսքանոյ յաղթութեան՝ միթէ յե-
րեսս ինչ հայեցա՞ւ »:

Քամ Գոռոզ լերան ծայրէն իջաւ, եր-
կու քայլ առաւ և երբորդին, իր մէջ բու-
նած դժոխային զօրութեամբ հասաւ մին-
չ և լեռն Արտոս ուր կար բանակն աւա-
զակոյտ, բացաւ բեկայ վրանին փեղին և
դիցազոն իմացուց, որ անփոյթ քուն չըլ-
լայ, գունդ մը արգէն կորսնցուց: Արթըն-
ցաւ Բէլ մոլեգին, և իրաւունք տալով Ը-
սաւ.

« Այժմէն իսկ ընդ բանալ առաւօտին դրանց
դիմեցից

Հարկանել սատակել, զերդ բոց լափել
ըզտիեզերս,

Ձոյգ և զորդին թորգոմայ զապաւինեալն
յամուրս լերանց »:

Տխտանեան գունդ այրընտիր բանակն
ահեղ՝ կ'ելլէ ճամբայ:

Դիտանոցէն Հայրն Հայոց և անդին տի-
տանեան Բէլ՝ բլրան ծայրէն կը դիտեն Դա-
սիմայ և վստամայ մենամարտը: Այդ եր-
կուցն իրարու զարնուելով բուռն զորդ-
մամբ, և յետ կրկին քաջակորով սկայա-
խրոխտ մրցանքներու,

« Լանջը նոցա ելանեն և իջանեն ըստ
դարբնաց փուրս,

Դրունկը նոցա բարախէին, քիրտն ըզմար-
մինս ողողանէր:

Ընկէց ի բաց դասեմեանն յանձնէ զվա-
հանըն կողմոճեալ,

Ընկէց և զիւրըն վըստամ, զի քաջը ընդ
քաջս ելանէին

Ձարութեան հանդիսիւք և զդիցափառ մե-
ծանձնութեամբ »:

Եւ դարձեալ վերստին գոռ մենամարտը
կը սկսին. վերջապէս հրաման կ'ելլայ որ
դադարին մենամարտէն. Ու Հայկ կ'ըսէ
վստամայ, քաջ ես կեցցես, և իշխանին
համար Հայկ իր վրանին մէջ կը պատ-
րաստէ մեծ կերուխում:

Դ. — Բիւրասպ և Բար Հայկազուն հա-
մայն՝ Հայոց Բեկէն պատգամ կը բերեն.
կ'ըսէ Բիւրասպ. պատերազմի պատրաս-
տուած են բանակներն « իցէ՞ ինչ հարկ
իմաստնոց՝ ըանիւ ճառել զաղէտս զինուոց ».
Լաւ է, կ'ըսէ, կրօնական համաձայնութիւն
մը, անով միայն կարելի է հաշտուիլ, խա-
ղաղութեան դաշն դնել. Բէկեան իմաստա-
սէնները անլսելի են, Հայկազունք անոնց
խօսքերն կ'ընդունին լոկ միտք դիւաշունչ:
Աստուածապաշտ նահապետը մի առ մի կը
թուէ Ամենակալ Աստուծոյ անպարագիծ
արարչական գործերն վե՛հ անպատում,
սքանչելի է պատկերն այն.

« Անսահմանն յաւիտենից՝ թըզաւ գերկնի
չափեալ ըզծիր... »

Գիշերաց ցանեաց ի ջահ լիով ձեռամբ
զաստեղաց բոյլս.

Յայգութեան լուսին ճըրագ, են արեգակն
ի լոյս տուընջան...

Հեղեալ գերկնաւ ըզլոյծ օդս՝ իբրեւ ի
ծրար ըզնս պատեաց...

Հար ափով իւրով մեծաւ՝ պարգեաց ըզ-
դաշտս և ըզհովիտս,

Գոգացոյց ըզխորածորս, խոխումս և վիհըս
պատառեաց »...

Ե. — Այն ատեն Հայրն Հայոց աշտա-
րակին և Ներբովթայ բռնութեան պատ-
մութիւնը երկարօրէն նկարագրեց:

Թէ ինչպէս ջրհեղեղի սաստից ընդդէմ
կոթողեց աշտարակը տիտանեան անդնդա-

խոր երկրիս հիմէն. ամբարտակ մը առաւ ջին չորեքկուսի ու երկրալիւր. ուրիշ մ'ալ վրան քիչ մը անձկագոյն, այսպէս ութ ամբարտակ մէկ մէկու վրայ, որոնց վերջին նուրբ սրամէտ ամպասլաց բրգաձև. ամենուուն մէջ անթիւ սննեակ, սրահ դաւիճներ, պատշգամբներ, գաւիթներ կամաւրակապ և սիւնազարդ. արտաքուստ շուրջանակի ելանելիք մանուածապատ. առաջին ներքնայարկէն մինչև գագաթն աշտարակին, որ կճեայ տաճար մըն էր, արծաթ ոսկի դրուագուած. բայց մէջը ոչ մէկ դրօշակ, այլ զահոյք մեծ պատառաւիւր ու սեղան մը ոսկեկուռ:

Չուլեցին ռուկի պատկեր հսկայածն բաճրուիեամբ, հաւասար ներքովթայ հասակին, ու զայն առին բարձրացուցին աշտարակին վերին կատարը. ճակտին վրայ կը տեսնուէր արևի նմանութիւն, որ բոցաճաճանչ կը փայլատակէր: Այդ բուրգն եղաւ արփիանճմ տաճարը քուրմերուն և բազին Բելայ, հոն ամէն օր կը ծխէին խոնկ և կնդրուկ քաղցրարոյր. երկնից աստուածն էր Արև և երկրիս տէր տնտանհանը Բել. ինքը միայն թագաւոր ինքնիշխան ամենակալ... «Որ զանձն աստուած անուանեաց, յի՞նչ ոչ իշխէր առնու խրախոյս»: Բարձրեալն ժպտեցաւ յանդուգն շամբուշ Բելայ վրայ. իր բարկութեան շունչը փչեց, երկնասլաց բուրգին վրայ շանթեր տեղաց տեղատարափ և բարկաճայթ ճարեր կարկտի, զարկաւ փրլուց հարթ հաւասար գետին փոքց այն խրոխտ ամբարտակը: Բայց ամպարիշտը միևանգամ կը կանգնէր զոռ վիմարդ կռթողը:

«Զօրութիւն աներևոյթ էջ այց արար ամպարըշտաց.

«Ի մի շունչ արտաբուրութեան կործանեցի յառաջագոյն,

Արդ միով ակնարկութեամբ ըզխօլ վաստակդ առնեմ դերեւ».

Ասաց. եւ զմիաշուրթն ազգաց լեզու միաբարբառ

Շրփութեալ պըղտորեալ հետախաղաղ ընկլոյզ անդէն,

Իբրև բուռն մի կորեակ յայնչափ փոշի հողոցն ի ցունդ:

Խռովածու խըղուըրտին և բազմամբոխ անլուր բարբառ

Հըսկայիցն իւրաքանչիւր տրեալ շրթմանց բաշխ և բաժին

Եւթանանից և երկուց նահապետաց հանուր ազանց:

Յապուշ միտս եղծեալ և զխօսսըն մոռացեալ ըզմայրենիս,

Չայնս անլուրս և անիմայս սըրտից թարգմանըս գոչէին»...:

Եւ յետոյ վստամ՝ դարձեալ բողբջէ Հայկայ դէմ, խումբ մը կազմած՝ կ'ուզէ կռուիլ Հայաստանի դիւցազին հետ. շատ տխրելով հայրն Հայոց, դէպ ի դրախտը անմահներուն՝ կը թռչի հրեշտակ մը և լուր կու տայ Աստղիկին՝ որ դիմէ երթայ հայոց լքեալ դիւցազը մխիթարէ:

«Զգեղեցիկ գիտ դիցուհին ի միջօրեայ տօթաժամուն

Զի այն ինչ ելեալ ի ջինջ աղբերցըն լուալեաց

Ըզտապ տօթոյն տուընջենի զովէր մայրեացն ընդ հովանիս:

Ոսկեթել հերք ծալ ի ծալ վէտ վէտ ծալալ ընդ գիրգն իրան

Ըզպարկեղէտ մերկութիւն շուշանափայլ սըղղէր մարմնոյն,

Գեղեցկութիւն ինքնազարդ տիոց՝ ըզքնաւ պըճնիւք ի վեր:

Եւ ընդ սուրբ երկնի բնակիչս այլ ինչ չառնոյր շուք անդամոց,

Որոց ի մէն միոջէ կաթէր շընորհ սիրահամբոյր.

Ոչ զամօթ գիտէր ըզխիղ, զի չգոյր յանրիծ ամբմինսն ըստգիւտ:

Ի նուրբ հասակ վայելուչ զօրէն նոճի ճօճ ճնմելով

Առ թըփովը հեզասիկ ըըսմնածածան բուրաստանին,

ի ժամուն գողտրիկ մատամբն հիւսէր պըսակ Ռուզուբանայ Ոսկեգեղ զըստեր կուսի քաջն Եգերայ եղբոր Հայկին...»

Հրեշտակի գուժին վրայ՝ Աստղիկ տըխրած՝ մրտենիէն կախեց ձեռքին ծաղկեպըսակը կիսագործ, թուա ընկաւ դիւցազին ոտքն, իր փափուկ թափով փայփայեց զայն. ու դարձաւ անոր ըսաւ. «Սառաւ մանեաց յաջորդեն ծիծաղախիտ ծաղկեալ զարունը»... և վերստին կը թռչի դիւցազին նոր պսակ մը հիւսելու:

Չ. — Բէլ սաստիկ կը բարկանայ գոռոց մերժումը լսելով Հայկ դիւցազին, կ'աղաղակէ. թող երկրէս ջնջուի ճեար Հայկայ: Կը սկսի պատերազմը, Վստամ դարձեալ կ'ուզէ դրժել. Հայոց հօր զօրքերուն հետ իր զնդերով կը կռուի, ու երբ կու մնայ ամօթապարտ յաղթահարեալ, կ'ըսէ. «Չէ ինչ, քաջը, այսօր սուր այսպէս ընթանայ և վաղիւ այն». — Իսկ դիւցազը թորգոմեան, որսի կ'ելլէ իր քաշերով, Հայկ կը թոցընէ իր ճանճկէնը օղապարիկ. իրեն հետ են չքնաղագեղէն Հայկանոյշ իր ձիով և Արմայիս գանգրագեղ երիվարով փրփրերախ:

«Հայկեանց ցըրուեալ ի մայրիսն յայսկոյս յայնկոյս յառաջս առաջս, ի հաջել հետագօտել շանց՝ ի դղորդից ասպատակին»

'Դոստուցեալ բոյլը էրէց Վագեն վարգին ի վեր ի վայր:

Անդ քառասորոփ զըռոյթ, անդ գոռ, անդ ոտն ի դոփ, մրկունդ ի կոփ.

Թունդ առ անտառ, բոմբ ի բոմբին թումբ ի թրմբին գանգը արձանաց»:

Հոն թորգոմեան դիւցազին մեծ աղեղը կը տապալէ եղջերուներ, այծեամբեր, յամոյններ, վայրի քօշեր տաանեակ տասնեակ. խարտեաշ Մանուկն Արմայիս կը հալածէ վիթեր, առններ, և Հայկանոյշ իր ոսկիափոկ պինդ աղեղով բոյլ ի բոյլ էրէներ կը զգետնէ: Եւ այս ասպետական

որսորդութենէն վերջը, կը հասնի քառայրի մը դրան քովերը, իրեն առջև կ'ելլէ զուարթատես ծերունի մը, բայց շատ տագնապած կը հարցընէ անոնց «Ողջո՞յն գալուստ քաջացդ է». ոչ որչափ Երկինք ինծի բարի գտնուեցաւ. եկէք վայրիկ մը հանգչեցէք, հիւր եղիք ինծի այս հովուական քարանձախս մէջ, կազդուրուեցէք իմ գեղջկական խորտիկներովս, որքան կ'ուզէք կշտացէք ծառաստանիս պտուղներով և խմիցէք քարանձախս ականակիտ զով ջրերէն: Հիւրերը բազմեցան, և երիվարներն կապեցին ծառերուն. բազմեցաւ և թորգոմեան դիւցազը և.

«Ալեւորդ, ասէ, և դուք այսօր ընդ մեզ ուրախասջիք

Ազգաստեհմդ հովուական յորսոյ քաջացս այս աղեղանց»:

Մորթեցին գէր և փափուկ եղջերուներ և վիթ մատաղ, խորովածը կը բաժնեն. և ճաշէն վերջը Հայկ քաղցրադմ կը սկսի խօսիլ ծերուն հետ: Չես հարցըներ թէ դուք ո՞վ էք. և ծերունին տրտմաթախիծ կ'ըսէ անոր.

«Եւ զի՞ քնաւ խուզեմ զյայտնիս. ո՞չ դիւցազին Հայկայ ճամբար

Աստ առ մեզ հուպ բանակի, և զի դուք չէք ի տիտանեանց,

Վկայեն մեզ կերպարանքդ, երեսը և բարը ազնւատեհմ,

Եւ զուարթալիք քաղցրութիւն աչաց կուսիցդ և մանկրտուղդ:

Եւ թէ ոչ անդէպ թըւէր արդ ի զընդէն մէկնիկ Հայկայ,

Դու իսկ ինքնին, երզնուի, վեհազնըն ես թորգոմեան Հայկ...

Թէ ողջո՞յն իցէ Հայկայ, կըցեաց. զի՛արդ արդեօք զարդիս

Արիացեալ աննրման դիւցազն ի զէն նահատակի...

Եւ ես երբեմն ի դոյն զէնս զարիական վառէի տիս.

Տեսիլդ իսկ հուր յերակունս և ի յոգիս իմ բորբոքէ:

Գիտէ՛ զայն քաջազնուն Հայկ, թէ անցելուցն յիշատակ
 Ի մրտացն անպուրծ անթափ ի պահեստի
 մընան դարձեալ,
 Անցին զինեւ ժամանակը, ցասեաւ ինձ
 բարստն և ես բարտին,
 Եւ յամենայն աշխարհէ կընքեցի զմիտս
 իմ և ըզսիրտ»:

Հայկ մտախորհ կը հարցընէ արդեօք դու ո՞վ ես ժիւր ծերուկ, եկուր պատմէ՛ քու առաջին կեանքիդ նկարագրութիւնը: Եթէ տիտանեան բանակին մէջ տաւալին կը գտնուի իմ առեւիս, հայկեան բանակին հետ կ'երթայի վրէժս մարեւու անոր արեան մէջ: Դիւցազը կ'ըսէ անոր որ յայտնէ իր այդ թշնամին. «Ստիպեցիր — կ'ըսէ ծերը — պիտի պատմեմ աղէտներս. Յարեթի սերունդէն եմ, և Ելիսայի զաւակ, երբ՝ հսկաներու ցեղապետներն իրարու դէմ կը պատերազմին, լաւ համարեցանք անմտութեամբ զաշխարհ նուաճել և իշխել տալ խաղութիւնը տիտանեան գաւազանին. ապատարներու դէմ կռուեցանք, զօրաւարնիս էր Յուդադան. մենք յաղթուեցանք. յետ երկար ջննուածանց, իմացանք որ առաջնորդնիս էր յանցաւոր: Ես ուզեցի անոր տեղ զՀայկ ընտրել մեր բանակին առաջնորդ. Յուդադան կը կատողի ինձի դէմ. և ահա վրայ կը հասնի ամուսինս գեղեցիկ. և ձեռքէս բռնած կ'ըսէ. Ի՞նչ կը մտածես տարփելիս. ահաւասիկ ես ինքն. այս սրտիս մէջ կ'ուզես միեւ սուրբդ, և բացաւ ինձի իր լանջը վարդափթիթ. զարկ կ'ըսէր. ու հոս սիրոյդ ոտքը պիտի խնամ անշնչացած. ուրիշին ձեռքը չեմ ուզեր խնայ, և գերի ըլլալ քեզիս. թէ յաղթուիս կորստեմ եմ, եթէ յաղթեմ՝ ի՞նչ դեռ կ'ապրի, շատ լաւ գիտես որ, քանինքն այդ ժանտաժուար մեռցուց: Ընկաւ ձեռքէս սուր սլաքս, սիրտ ի թունդ, արունք ի դող, վերցուցի զրկեցի զայն, և ըսի իրեն. «Ի՞նչ՝ կարող ենք ընել, քանի որ Յուդադանի ոխն անյագ է. մտերիմներս վրէժխնդրութեան մղեցին զիս. սակայն ես անսասցի

բամբիշիս աղիողորմ աղերսներուն. Յուդադանի երեսէն փախուստ տուի իմինն. ըսիս, եկայ այս կողմերս գտայ խաղաղաւէտ անձաւս. ընտրեցի այս անպահոյճ ազատ կեանքը.

«Լաւ համարեալ ընդ իաշինս և ընդ զազանս զբնակութիւն քան ընդ մարդկան». մանաւանդ քանի որ աշխարհս նուրիս եղաւ Բելէն և միայն յոյսը Հայկն է:

Միակ սաստիկ ցաւս է, քաջարի Հայկ դիւցազն քաժնուիլս, որուն հետ կապուած էի դեռափթիթ հասակէս: Հոս հասնելէս քիչ մը վերջը, թուա ամուսինս զրախոր սուրբ հոգիներուն, հոն դիմացը, ձորակին գեղջիկ շիրմին մէջ կը ննջէ, հոգւոյս հասոր Նուարդ տիկին, զոր կը սգամ կ'ողբամ միշտ:

«Կրկին աստ լուսոյ ծերոյն արտօսը յալիսն հոսեցին լիճք:

Մինչդեռ Հայկ աշս ամբարձեալ դէտակն յայնկոյս ունէր ձորոյն,

Գերեզման մի տեսանէ յերկր ըստուար անկոփ վիմաց,

Ըզնովա նոճոս տըխուր և վարսաւոր ուսուս դաւար

Ողբազին արկեալ ըզհերսն ի հոյլ մըթին մանիշակին

Եւ յալիս վըտակարուղիս, որ ի բըլըոյն զնոքօց պատեալ՝

Փախչէր լալազին, ողբօց Նուարդայ գոյժ ի բերան.

Անդ ի նմին իսկ ժամու հընչէր Հայկայ յունկըն — Նըւարդ»:

Այն ատեն ուշիմ դիւցազը գոչեց. դու ես ուրեմն Դանան քաջ, մի՛ն ինչպէս Հայկ պիտի բերկրի քու ողբ ըլլալդ լսելով, պիտի ցանկալ գեղգ իր քաջերուն մէջ դարձեալ տեսնել: Ալեւորը այդ խօսքերը լսելով, կը մոռնայ հովուական կեանքը չընաղ, կ'ուզէ թռչիլ մարտի դաշտը: Հայկ անոր կը պատմէ զբժութիւնը սէզ վստաւայ: Միջերունին ոտք կ'ելլէ, և կ'աղաչէ «Հայկին տար զիս»:

«կայց անսա վայր մի, ասէ Հայկ, ո՛չ իսկ առ Հայկ երթալ խընդրես.
Ահաւասիկ է քեզ աստ Հայկ, անձամբ ինքնին առ քեզ հասեալ»:
Չայս ասէր և փարէր զալեւորին պարանոցաւ:

Խառնէր զիրկս և հինաւորոցն արիասիրտ,
լային պատեալ...»

Դանան համրոյր տալով կնոջ շիրմին,
կը չուէ Հայկայ հետ:

Է. — Վստամ յաջող երազին ապաւինած,
քաջամարտիկ գունդերով պատերազմի կ'ելլէ Բելլայ բանակին դէմ:

Փորձրիկ յաղթութեամբ տիտանեաններն շլացած, մտադիր էին հարուածելու Հայկեան զօրքերն և Հայկայ յոյսն: Ահագաղձորդ իրարու հետ կը զարնուին, նախ և առաջ տիտանեանները կը տեղան զէնքի տարափ մը խառն ի խուռն. Վստամին մէկ գոչումով՝ կը թռչին անհուն նետեր, և պարսատի քարեր մըրկատարափ և թանձրախուռն. տիտանեաններն կը շրտնուեն հայկեան ասեղ ուսն տեսնելով: Հոն Վրաստամ վիշապացած ամէն անկիւն կը սողար, կը շանթէր ամէն կողմ իր ձայնն իր զէնքն և սարսափը. կը սպառէր իր բոլոր տէգ և նիզակ ու սուրը հանած, կը ջարդէր փայլականհար խառնամբոխն աջ ու ձախ: Հոն քաջն Առնակ և Արբակ իրենց ծնողին ակնյանդիման հինգ թշնամեաց կտրիճներէն դիտեալ զգետնեցին. հոն Փառնակ՝ Զարեհ և Հրատն՝ Վստամէն պակաս չի մնացին, խորխտ հականեր հնձեցին: Բելեան գունդն՝ ահաբեկ, վերջոտնեցաւ պատերազմէն: Պատերազմի բազմն երերուն է. երբեմն Հայկ, և երբեմն Բէլ կը ծիծաղի, քաջագունք մարտի կրակով բռնկած են: Զարեհ և Խոռ շահատակել սկսած են: Կը վտանգի Խոռ և ընտիր և քաջ հայերն առ հասարակ. տիտանեաններն խրախուսուած, կը թառանչեն անհղաղտ. — Հալածեցէր հայկեան բանակն իրենց պետին վրանն ուր դուցազը իրր հաւ՝ բոյնին մէջ պիտի բռնենք, թէ ան քաջ է հոս թող գայ: Արմինակ ձայն տա-

լով, հայեր ոտքի ելան նաև Դանան ծերունին սաւառնեցաւ դէպ ի կոխ: Սասանեցաւ Բար, տեսնելով արմենականց բանակն անհղ. Խախտեցաւ տիտանեան գունդն, թողլով անթիւ խոշոշաղներ:

«Ի թորգոմեան դիւցազանց՝ արմենական խոռեան գընդին

Անկանէր և ոչ մի որ յայնժամ ի դաշտն արինայեղց.

Ձի հրեշտակն Հայոց թուրեցալ ի բարձրադէտ իւրում լեռնէն,

Չամրակուռ զահեղ վահանն աղամանդեայ և զանթափանց

կարկառէր զըլիւց նոցին ի հովանի ասպարափակ

Չամենայն զէն մահաբեր յանձանցն ի բաց ընդոստուցեալ»:

Մարդամբոխին քաջութիւններն կ'երկարի, սպառնական է երկու բանակներուն վիճակն և Հայկ եւս կը զինուի. քաջաբար կը շարէ իր զինուորները քաջամարտիկ, ինքն անոնց մէջ կանգուն՝ ինչպէս այրաբատեան զազաթն՝ ասեղ, կը թռչի՝ աջ ու ձախ տարաբեկով երկաթ թեւերն. կը զսպէ պարեխ մը մեծ «Չոր յայժմուցըս քոսան այր ի տեղուէն չկարէր խախտել». ան մէկ ձեռքով՝ զայն կը նետէ Յուդադանի բանակին վրայ. հոն քսան մարդ սարսափահար դիտեալ տապաստ կ'իյնան Բելեան բանակն ախոյեան՝ կ'ընկնի հայկեան լախտին տակ:

Ը. — Արին Հայկակ, հայկաբար անձնանտէր կը կուռի. և իր անձը մոռացած, կը մտածէ պաշտպանել իր Խոռ եղբայրը հարազատ, սպարով զայն փրկած ատեն, ինքը կ'առնէ տեղատարափ վէրքեր սաստիկ՝ անպատասպար: Առոյգանձն պատանին, արեան լճին մէջ կը խղճուի: Զարեհ և Խոռ վարազացեալ, անհնարին հարուածներով, հարազատին ոխն ու վրէժ տիտանեաններէն կ'առնէին:

Բար տեսնելով դառնաղէտ օրն տարաժամեալ, հնչել տուաւ դադարման փողը: Հայկագունք մտածեցին փրկել Հը-

րանդայ անձկալի դիակը Արինի մէջ թա-
թաւ անոր ձեռքերն մերկացուցին . կը
հանգչէր պաղպաղուն լեռկամարմինը վա-
յելչագեղ . քաջագունք տեսնելով խորա-
մուկ վէրքը կշտին վրայ, խոժոռեցան սկը-
սան աղիողորմ լալ, վտակին հոսանքին
ջրով լուացին մարմինը շուշանափայլ . իր
սեփական բանակէն չորս զօրավար, ա-
ռին դիակը տարին իրենց բանակը ող-
բալու :

Եղբայրներուն և զօրքերուն աղաղակին
և կոծերուն զոյժն հետեւէն կը հասնի մին-
չև Հայկայ լրանները . սլացան խորան-
ներէն Նոյ, Մանիտոն, Հայկ, Թորգոմ . ի-
րենց հետ զուգահեռ հոսեցան կոյսեր, հարսեր
լալահառաչ . Հայկ տեսնելով որդին ին-
կած վիրաւորեալ դիակնացած, հառաչեց
դառնազին իրբեւ առիւծ որդեկոտոր :

Ո՛հ որդեակ իմ Հայկակ, որդի կորին
իմ սիրասուն, ո՞ր գազան խռշտեց քեզ
անմեղ արինդը լափեց, ո՞ր զէնքն է որ
ասպաղով պատառեց արեւոյ մարեց : Ի՞նչ-
պէս զքեզ նետոցի աշտններու ճիրաննե-
րուն . մայր մանկանս դու Անոյ՜ կ'երա-
զէիր այս աղէտ, կամ ասոր կը հրաւի-
րէիր, երբ խօսքերովդ արիական և աշքիդ
հրով կը մղէիր զիս մարտի : Այսպէս մը-
չեց, և վրանին մէջ քաշուելով, սկսաւ
լալ . իրեն հետ ծերունիներն և հայր Թոր-
գոմ և համօրէն եղբայրները օրիորդներն
ողորմ ողբով զայն սգացին : Հայկակին
հարս՝ գիղեցիկին Շուշանիկ, հերարձակ,
փարած անոր մերկ զիակին կ'ողբար ա-
ղեկէզ :

«Վա՛հ իմ առոյգ վարուժան, աւա՛ղ զա-
րեւ քո ցանկալի,

Ո՞ւմ լըքեր զիս տառապեալս, յ՞՞ և ըզ-
մանկունս քո զերկոսին...

Անոյ՜ մայր մեր սիրելի, եկ տես զորդին
քո զիմս Հայկակ,

Որ թերեւս մայրենի մատամբք նըստեալ
արդ յօրինես

Նըկարէն փափուկ շապիկս որդւոյդ քաջի
և սիրայնոյ

Մինչ ի մարտէս քըրտնագին դարձցի առ
քեզ գեղեցկափայլ :

Արդ ես յարտօսր ի ջերմ լուսնամ ըզ-
կապուտակ վերին արին... :

Չայս ասէր և վերջստին թալուկ ի սիրտն
հարեալ գլորէր» :

Նշան կու տայ Արմենակ, կու վերցը-
նեն Հայկակին դիակն . աղջիկները դար-
ձեալ զայն լոգարանին մէջ կը լուան, կ'օ-
ծեն անոր վէրքը լայն՝ անոյ՜ իւղով կը
պատեն, յորդ արտօսը թափելով մարմ-
նոյն վրայ գեղաղէշ . ձիւնափայլ վտառակ
մը կը հագցունեն, գլուխը կը դնեն պսակ
մը սարդենի, ամբողջ մարմնոյն վրայ սը-
փոնով շղարշ մը ճերմակ, վրանին մէջ
կը տանին և անդադար կը ջայլեն :

Հայկակին հետ մարտի դաշտի վրայ
բիրաւոր մարտիկներ բնկած էին, երկինք
բացած իր սահանքներն թօնուտ թուի ամ-
պրոպներուն, կ'անձրեւէ տեղատարափ, կը
լուացուին դակիշներու փոշի շարան և
թարախ, ու արինն իսկ ասպտոյժ ու ա-
պաւառ դիակներուն : Երկու կողմէն սայ-
լերով կը կրէին դիակները . բեկանները
մեծ խարոյկ մը վառելով, կրակին մէջ կը
նետէին դիակները մարտիկներուն . ծուխ
և ճնճները բոցախառն մըրկելով կ'ելլէր
երկինք : Եւ մոխիրը՝ հոյակապ զօրավա-
րաց, ոսկեղէն ասփոռներու մէջ կը դնեն
երեք անգամ մեռելներուն անոնները կու
տան՝ աշուրնին վար առնելով, կը դիտեն
սեւ հոգիներուն տարտարոսի խոր ան-
դունդները :

Իսկ Հայկազունը իրենց մեռելները լուա-
լով սպիտակափայլ վտառակներ կու հագ-
ցնեն, դազադներու մէջ դրած, իբր նշան
անմահութեան, անոնց գլխին կը դնէին
պատկեր մրտենիէ, մշտադալար օտոսխէշ :
Իզգուսի անոր մարմնը բանակին միջավայրը կը
բազմուի . հոն ծերերն աստուածամերձ, Նոյ
և որդին Մանիտոն, մեռելներուն հոգւոյն
համար կ'աղօթէին Անմահին . և դազադ-
ներն առնելով՝ անտառախիտ բլրան մօտ
կը տանին կը թաղեն և Մանիտոն սգա-

ւոր խումբին առջև ինկած, մրմնջածայն կ'աղօթէ:

Հայրն Հայոց՝ կ'ուզէ իր վաղաթաւր շամ Հայկակին դիակը մեծաշուք պատրաստութեամբ տանել թաղել. կը հրամայէ, հողակողտէ բարձր կոթող մը կանգնել, աւոր բոլորտիքն կը պաշարէ հետեակ եւ աշուտէ բազմամորին. կը շարունակ բամբիշներ հարս ու աղջիկ սգազգեստ. ինք եւ իր զաւակներ, թոռներն ամէն՝ հոն շարուած են: Թորգոմ, Նոյ, Մանիրտոն՝ առած են նոճիի սաղարթներ ու տխրեւոյն մեռելատիպ պսակներ: Վրանէն կը բերեն հէք Հայկակի անշունչ մարմինը, ամէն կողմէն կը հնչեն դառնահոճեմ մեծ կականներ, կը զինուին հարիւրաւոր մաւաղ փափուկ անդեայ եւ հօտ. կը ծխեն չորս բուրանոցէ կնդրուկ ստաշին եւ հալուէ. երկնաւոր պաշտօնեայն աստուածաբեայն Մանիրտոն՝ կը ճառէ դամբանակաւ: Նը Հայկակինն Յետոյ դաս դաս կը շարժին յուզարկաւորները տխրագին. առջեւէն տաւիղ եւ փող ու նուագածու ողբերգելի: Յետոյ հետեւակներն են հեծեղներն աւրիագունդ: Ամէն ալ տխրաղէմ, երկաթ մայն զգեցած, երկխորհրդեք սեւ սթարով եւ զէնքերին գետին շրջած: Անոնցմէ վերջ պատանիներ մանկահասակ եւ սպառազէն, կը տանին չորս կողմէն բռնած դագաղն սարդենազարդ վրան շարուած քաջին թուրը, աղեղը, կապարճը, նիզակ եւ ասպար: Յետոյ Նոյ, Մանիրտոն, Թորգոմ եւ Հայկ Հրանտ Զարեհ ու Փառնակ, բամբիշները Հայկանոյշ եւ Արուսեակ: Կը թաղեն աւոր մարմինը՝ հանելով թաւառ բլրան բարձր գագաթը, կը հարթեն գերեզմանին գետինը կուռ, ու վրան մեծ արաստոյ տաստեւրկու անտաշ քարով՝ կը կանգնեն շիւրիմ մը սկայազօր բրգածէ, շուրջ բոլորն կը տնկեն ուռի, նոճի ողբական:

Թ. — Ապահուեանց լեռներու գլխէն՝ լուսնեակը վար կ'իջնէ, կենդանաբար աւրելուն ելլը կ'աւետեն հաւախօսներն. ճնճողակներ արթնցած, իրենց լեզուով կը ճռուողեն. կ'ողջունեն բարի գալուստը քրմահանդերձ Առաւօտին: Եւ արտոյտն

անձկակարօտ այգածին լոյսին ակնապարար. հեռանալով դաշտերէն, քաղցրարարբառ կ'արփաթեւէր. Ներսէ՛ ձի հեծնալու պատրաստուելուն, կը նշմարէ, գաթին սեան վրայ սկայածն զրահ, զէնք, վաւհան արեւաններկ. Ապահ կը հարցընէ ինչ են անոնք, որոնք կապուտ. ամենուն աչքն այն ատեն կը դառնային անոնց վերայ: Կ'ըսէ Ապահ, հիմա հեծնանք, ճանապարհին կը պատմեմ: Թաթուլ, Ներսէ, Ապահ, Բերոր բամբիշ տիկին, արշաւեցին հրաշունչ մարակտոն երկվարով: Պատմեց Ապահ. այս լեռանց մէջ անակնկալ յանկարծ բուսաւ ճիւղ մարդ մը սոսկալի, որ աստիկ հանրեկեց ամբողջ երկիրս. կ'ըսէին թէ հեծեալ մարդ մըն էր վիրագ, յուշկապարիկ թխատիպ. մթնագոյն երկվարով՝ գիշեր ատեն յարձեւելով, կը կողոպտէր գիւղ եւ աւան, հանգրուաններ եւ փարախներ, մշակներու տաւարն ամբողջ անոնց տղայքն եւ կիներն: Ուրիշներ կ'ըսէին, թէ այն անդնդական դեւ մըն էր ահագին. լեռներու մէջ քաշուելուն, ճիւղաղորէն սոնքացած, կ'աճի եւ կ'ըլլայ վիթխարութիւն լեռնակուտակ, այն իր զօրիքի վիճ բերանը բանալուն, կրակ ու բոց ծխախառն կը մըրկէ հագագէն, եւ զթալով հանրութեան, գիշերուան մօտ գնացի դէպ ի այն ճիւղին բնակութեան կողմերն: Գիշեր ատեն կը ճախրէի, երկվարովս կը ճեմէի. խոխոմներէն կարծես իբր սեւ մըրիկ մը փոթորկելով, անճոռնի եւ ալլանդակ հրէշին գալուստը կը նշմարուէր. սեւ ձիով, ամբողջ մարմնով զրահաւոր, ասպար մը թանձր բրգածէ, երկայն բարտի սլաքի տեղ: Աւրիւր զայն դեւ համարելու իրաւունք ունէր: Ամբողջ մագերս քստմեցան, սողոսկեցաւ մէջս սարսուռ սրտտուրթեան. յետոյ մեռնիլն աչքս առած, մենք իրարու մօտեցանք: Անձնատուր եղիր ըսի անոր, վաղ ալ առտու չուէիս. ան առանց պատասխան մը տալու, առաւ տէգ մը սայլատուր եւ զայն վրաս արձակեց. սուրս հանած, ձիաթափ յարձակեցայ անոր վերայ. կտրեցի ինծի կարկառեալ գեղարդին

ծայրը. ան սընակոթով սկսաւ դոփել զազաթս, որոտը սաղաւարտին՝ սարերն հընչեցուցին լերինաթինդ, կարծես բլուր մը մեծ՝ ընկաւ զլիսի վրայ ուժգնօրէն:

Ապառաժ մը կ'առնեմ, և մոլեգոյն աւնոր զլիսին կը նետեմ, թիչ կը մնար որ տապալէր, մըրկի պէս քարերու կարկուտ վրան կը տեղայի. ան տեսնելով որ չեն հատնիր ձեռքիս քարերն տեղատարափ. երիվարին վրայ հեծած, սարերու կողմը պաշաւ, ես ետեքն ինկայ ձիովս, առապարներ, թուփերն կտրեցին, բայց կարելի չէր հասնիլ անոր վազքին օդապարիկ: Յանկարծակի անեղանոյթ եղաւ աչքէն աւնոր պատկերը՝ փապարէ մը սկսաւ ելլել հուր, բոց, շաչին, ճարճատին, փայլատակում, կայծակներ. հասկցայ որ այն տեղն էր ամպարշտին որջ և կաղաղ. Աւտոժոյ ապաւինած՝ հոն մտայ, գտայ քաւայր մը լայնատարր զմբեթարդ՝ բարձրաձողուն, խարուկին ճաճանչներէն դէժոխատիպ լուսաւորուած: Զիովս ներս վազեցաւ, պինդ բանի մը զարնեցայ. կարծես դոխքին հագագէն էր որ կը ճչէր գոյժ մը ուժգին. այն կառանչին՝ ձայն տուին սանդարամետք և անդունդ, դժբաղեցան քարայրները, փապարներն և երկրիս փորը. ձիս կ'իյնայ կը տապալի, հոն կը տեսնեմ վերագն ինկած թաւալզոր, ձիս թուպած էր անոր լանջը, հրէշն այրին մէջ կը խարխափէր. ես դարձեալ քաւայրի կամարներէն ապառաժ մը փրցընելով, անոր վրայ նետեցի, ան տապալեցաւ հառաչներով, վերջապէս հարուածնելովս կը կործանի շան սատակ:

Երբ ժանտին գոռումները կը զազլին, կը լսեմ քարայրին միւս կողմէն ողորմ ճիչեր և հառաչանք, դարձայ նայեցայ, տեսայ կոյս մը մերկանդամ, կուճէ արծանի նման ողորկ մարմին փղոսկրեայ, մեղուակն աշուրներով կողկողագին կը պաղատէր. Վեհագն ինձի ողորմէ. որբերէն եմ Գուրգենեան, հացուտ պուրակին աղբիւրէն կուժս լեցընելուս, վերագը զիս հափափեց, զթաց երկինք, անարատ միացի, ազատէ զիս աղախին, թեզ կ'ըլլամ

միշտ: Էս այն կոյսն ազատեցի և յանձնեցի ծնողաց, սակայն այն մնալով օրինապահ իր ուխտին, ինձի եկաւ և ուզեց անձնանուէր մնալ միշտ:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

Շարունակելի

ՅՈՒՇԱԳԻՐՔ ՌՈՒՍԱՄԻ

ՄԱՄԼԱՌԻՔ ՄԵՐԻՆ ՆԱԲՈՂԷՈՆԻ՝

Ասիկայ տխուրս և գեղեցիկ հատորի մը ոչր ամփոփուած են Ռուստամի յիշատակները: Մեծիկ Նապոյտեի քանակին մէջ թիւ չիկ Հայերը, որոնցմ ամենք ետե իսկ մը տեղումներուն արժանացան գերագանց դիւցազին և իր պիւճատրներուն: Ասոնցմ աւեկեկ աւելի անուանիկ եղաւ Ռուստամ, որուն յիշատակներն ալ արժանի դատուեցան հրատարակուելու: Ազգին իր այս մէկ զաւակը ծանօթացուցած միջոցիս, նպատակիս է միանգամայն ցոյցնել այն մասը՝ զոր Հայերը ունեցեր են աշխարհադպրոց դիւցազին խորհուրդներուն ու զգացումներուն մէջ: Յուշագիրքը կը պարտանկէ այլ և այլ գրութիւնք. մենք պիտի տանք միայն առաջին գրութիւնքը՝ յարգմանօրէն, ցոյցնելու համար թէ ինչ պարագաներուն մէջ այս Հայերը հասած են մտնելու բռնապարտի ծառայութեան մէջ: Միաներուն՝ կարեւոր կետեղուն միայն հասաւստութիւն մը պիտի չենք. յետոյ պիտի ղենք ամբողջական ցանկը Նապոյտեի քանակին մէջ եղած Հայերուն:

ԻՄԲ.

1. Բնագիր օրինակին մէջ՝ այս Յուշագիրքն (Souvenir) վերնագրին է Առանձնական կեանք Ռ. Ռ. Բ., միեւն ցամ 1814 (La vie privée de sieur R. R., jusqu'à 1814): Զեռագիրն մեծաւ մասամբ ինքնագիր է: